

КУЛЬТУРА ПРАФЕСІЙНАГА МАЎЛЕННЯ

Паняцце культуры маўлення. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення

Чалавек выкарыстоўвае мову для зносін з іншымі людзьмі, г. зн. ён ажыццяўляе *маўленчую дзейнасць*. Маўленчая дзейнасць – гэта складаны і творчы працэс. Любы стваральнік маўлення адначасова выконвае некалькі дзеянняў: плануе выказванне, выбірае адзіна магчымыя моўныя сродкі, вымаўляе гукі (піша літары). Каб камунікацыя адбылася і мэты яе былі дасягнуты, а інфармацыя перададзена, маўленне павінна адпавядаць цэламу шэрагу патрабаванняў.

Сістэма камунікатыўных якасцей маўлення – гэта і ёсць *культура маўлення*. Асноўнымі якасцямі маўлення з’яўляюцца: *правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціня, выразнасць, багацце, дарэчнасць*.

Правільным называецца маўленне, у якім захоўваюцца нормы літаратурнай мовы. Пэўнае ўжыванне ці напісанне слова становіцца нормай пад уплывам некалькіх фактараў: наколькі такое ўжыванне пашырана, ці адпавядае яно моўнай традыцыі і перадае нацыянальны каларыт, як адлюстравана ў мове пісьменнікаў. Адхіленні ад нормы перашкаджаюць зносінам паміж людзьмі: лексічныя і граматычныя памылкі прыводзяць да двухсэнсоўнасці. Акрамя таго, любая недакладнасць прымушае слухача ці чытача прыкладаць намаганні, каб зразумець маўленне суразмоўцы.

У беларускай літаратурнай мове ёсць свае *лексічныя, граматычныя, стылістычныя, арфаграфічныя, арфаэпічныя і пунктуацыйныя* нормы, захаванне якіх будзе садзейнічаць правільнасці маўлення.

Дакладнасць маўлення заключаецца ў тым, каб зразумела і проста перадаць пэўны змест пра аб’ектыўную рэчаіснасць. Іншымі словамі, гэта адпаведнасць сэнсу выказвання прадмету маўлення ці сістэме паняццяў.

Адрозніваюць прадметную і паняццёвую дакладнасць. *Прадметная* дакладнасць заснавана на сувязі маўлення з рэчаіснасцю і забяспечвае адпаведнасць паміж зместам маўлення і з’явамі рэчаіснасці, якія ў маўленні адлюстраваны: напрыклад, словазлучэнне *здабыча бронзы* парушае прадметную дакладнасць, бо *бронза* ўяўляе сабой сплаў медзі з іншымі металамі і яе не здабываюць, а выплаўляюць.

Паняццёвая дакладнасць заснавана на сувязі маўлення з мысленнем і існуе як адпаведнасць семантыкі моўных адзінак зместу і аб’ёму паняццяў: напрыклад, парушэннем паняццёвай дакладнасці з’яўляецца словазлучэнне *адчыніць кнігу*, правільным у дадзенай сітуацыі будзе ўжыць дзеяслоў *адгарнуць*.

Дакладнасць залежыць ад правільнага выбару слова, якое найбольш адпавядае названаму прадмету ці з’яве. Таму, у першую чаргу, дакладнасць звязана з захаваннем лексічных і фразеалагічных нормаў літаратурнай мовы: гэта прадугледжвае строгую адпаведнасць паміж агульнапрынятым значэннем слова і яго прымяненнем на практыцы.

Лінгвістычнымі фактарамі забеспячэння дакладнасці з’яўляюцца:

1) правільнае ўжыванне мнагазначных слоў: мнагазначнае слова ў пэўным кантэксце павінна выступаць толькі ў адным са сваіх значэнняў, бо ў іншым выпадку можа ўзнікнуць двухсэнсоўнасць: *Біць толькі па свістку арбітра* (з каментарыю да футбольнага матча); *У гэты момант арбітр спыняе мяч свіскам* (з каментарыю да футбольнага матча);

2) правільнае ўжыванне паронімаў і амонімаў. Няўменне размяжоўваць паронімы прыводзіць да памылак: *Трапіць у незабаронены вугал варот* (трэба ў *неабаронены*). Дастаткова часта ўзнікаюць памылкі, звязаныя з ужываннем міжмоўных амонімаў – слоў, якія ў розных мовах гучаць аднолькава, але пішуцца па-рознаму. Так, правільны пераклад сказа *Барцы приглашаются на ковер – Барцы запрашаюцца на дыван*;

3) выкарыстанне сінанімічных магчымасцей мовы: у беларускай мове словы *любіць* і *кахаць* з’яўляюцца сінонімамі, аднак значэнне дзеяслова *любіць* больш шырокае, таму правільным будзе ўжыванне *любіць радзіму, любіць заняткі спортам* і г. д. Як сінанімічныя

разглядаюцца словы *ігрок* і *гулец*, аднак тлумачальны слоўнік беларускай мовы адзначае, што слова *гулец* мае адценне гутарковасці. Таму ў навуковым, афіцыйна-справавым і публіцыстычным стылі варта ўжываць слова *ігрок*;

4) правільнае ўжыванне тэрмінаў у межах адной тэрміналагічнай сістэмы: *выдзеліць карань слова, але знайсці квадратны карань*.

Асноўнымі парушэннямі дакладнасці з'яўляюцца:

- 1) ужыванне слоў у неўласцівым для літаратурнай мовы значэнні;
- 2) няўмелае выкарыстанне сінонімаў, паронімаў, тэрмінаў, мнагазначных слоў, амонімаў;
- 3) міжмоўная інтэрферэнцыя;
- 4) парушэнне спалучальнасці слоў.

Лагічным называецца маўленне, якое вызначаецца акрэсленасцю думкі, паслядоўнасцю яе выкладу, доказаўнасцю аргументаў і фактаў, абгрунтаванасцю і бездакорнасцю вывадаў.

Лагічнасць забяспечваецца:

1) дакладнасцю словаўжывання: *Калі ён і прайграваў, то з нязначнай перавагай* (з каментарыю да футбольнага матча) – у сказе недакладна ўжыта слова *перавагай*, якое будзе спалучацца толькі з дзеясловам *выйграваць*;

2) правільнасцю парадку слоў у сказе: *Вось ён, Патрык Ключверт, бацька дваіх дзяцей... ад свайго іграка, ну як так можна* – сказ неабходна разбіць на дзве выразныя часткі, і другую частку развіць;

3) правільнай сувязі займенніка з назоўнікам у складаным сказе: *Гурэнка спрабуе навешваць, але футбалісты «Ляцыа» адбіваюць яго далёка* – у першую частку складанага сказа трэба дадаць слова *мяч*, да якога і адносіцца займеннік *яго* ў другой частцы;

4) несупярэчнасці слоў адно аднаму: *У гэтай гульні ўсё яшчэ наперадзе, хоць яна і скончылася* (з каментарыю да футбольнага матча).

Да найбольш пашыраных лагічных памылак можна аднесці:

- 1) парушэнне парадку слоў у сказе;
- 2) наяўнасць у выказванні несуднасных паміж сабой паняццяў;
- 3) збытکوўнасць інфармацыі, якая выяўляецца ў выглядзе плеаназмаў (шмаслоўныя выказванні з сэнсава лішнімі словамі) і таўталогіі (паўторнае абазначэнне ўжо названага паняцця);
- 4) пропуск істотных фактаў ці дэталей, якія выклікаюць парушэнні звязнасці тэксту;
- 5) адсутнасць лагічнасці і граматычнай сувязі паміж сказамаі.

Чысціня маўлення дасягаецца некалькімі фактарамі, да якіх адносяцца адзінства формы і зместу, правільны падбор і арганізацыя моўных сродкаў у строгай адпаведнасці са стылем і задачамі выказвання, дакладнасць перадачы патрэбнай інфармацыі і яе эмацыянальнае ці рацыянальнае ўздзеянне.

Парушаюць чысціню маўлення нематываваныя паўторы слоў, ужыванне слоў-паразітаў (тыпу *так сказаць, значыцца, гэта самае і інш.*), нелітаратурных моўных элементаў (дыялектызмаў, жарганізмаў, прастамоўных слоў тыпу *бярэць, крута, балбатаць і інш.*), моўных штампаў (*атрымаць перамогу* замест *перамагчы*), запазычаных слоў (*о-кей*), вузкасפעцыяльных тэрмінаў.

Багацце маўлення характарызуецца ўменнем носьбітаў мовы карыстацца скарбамі мовы, веданнем яе слоўніка ў яго стылістычнай разнастайнасці, уменнем карыстацца моўнымі сродкамі розных узроўняў.

Багацце маўлення мае індывідуальны характар і залежыць ад стаўлення да мовы, прафесіі, начытанасці.

Пры вызначэнні багацця маўлення ўлічваецца частотнасць ужывання слоў, словазлучэнняў: частыя паўторы адных і тых жа моўных сродкаў сведчаць пра абмежаваныя маўленчыя магчымасці аўтара. Таму асноўнай умовай забеспячэння багацця маўлення з'яўляецца актыўны запас моўных сродкаў і сукупнасць навыкаў іх прымянення.

На лексічным узроўні багацце маўлення праяўляецца ва ўжыванні сінонімаў, мнагазначных слоў, фразеалагізмаў. На сінтаксічным узроўні – у выкарыстанні разнастайных канструкцый, якія дазваляюць пазбегнуць аднастайнасці пры падачы матэрыялу.

Выразнасць маўлення патрабуе выкарыстання асаблівых моўных сродкаў, якія падтрымліваюць увагу і цікавасць да выказвання, абуджаюць думкі і пачуцці. Ступень выразнасці залежыць ад некалькіх фактараў: асэнсавання аўтарам прадмета гутаркі, стаўлення да тэмы і зместу выказвання, асаблівасцей псіхалагічнага кантакту са слухачамі. Аднак самы важны фактар выразнасці маўлення – веданне мовы і моўнае чуццё.

Выразнасць маўлення дасягаецца выкарыстаннем:

- 1) фанетычных сродкаў мовы (інтанацыя, паўзы);
- 2) вобразных сродкаў (метафара, параўнанне, эпітэт і інш.);
- 3) сродкаў стварэння вобразнасці (антонімы, паронімы, амонімы, сінонімы);
- 4) фразеалагічных сродкаў мовы (афарызмы, прыказкі, прымаўкі, фраземы);
- 5) форм з суфіксамі эмацыянальна-экспрэсіўнай ацэнкі;
- 6) сінтаксічных прыёмаў (рытарычныя пытанні, звароткі, паўторы);
- 7) нелінгвістычных сродкаў (жэсты, міміка).

Дарэчнасць – такая камунікатыўная якасць, пры якой ужытыя моўныя сродкі адпавядаюць месцу, часу, жанру, мэтам і ўмовам зносін.

Захаванне дарэчнасці прадугледжвае веданне стылістычнай сістэмы мовы, заканамернасцей ужывання моўных сродкаў у кожным функцыянальным стылі, што дазваляе знайсці найбольш мэтазгодны спосаб выражэння думкі, перадачы інфармацыі.

Найбольш распаўсюджанымі парушэннямі дарэчнасці з'яўляюцца:

- 1) нематываванае ўжыванне рознастылёвай лексікі, у тым ліку жаргоннай і дыялектнай;
- 2) недарэчная вобразнасць, празмерная эмацыянальнасць, пафаснасць;
- 3) ужыванне слоў і выразаў, не суадносных з адпаведнай ім эпохай.

Пытанні і заданні

1. Што такое *культура маўлення*?
2. Як вы разумееце значэнне паняцця *камунікатыўны ў словазлучэнні камунікатыўныя якасці маўлення*?
3. Як вы лічыце, чаму *правільнасць* маўлення з'яўляецца асноўнай якасцю культуры маўлення? Як дасягаецца *правільнасць* маўлення?
4. Якое маўленне можна называць *дакладным*? Назавіце асноўныя сродкі дасягнення *дакладнасці* маўлення.
5. Якое маўленне можна назваць *лагічным*? Якія асноўныя памылкі *лагічнасці* маўлення вы можаце назваць?
6. Якое маўленне можна назваць *багатым, выразным і дарэчным*?

Практыкаванні

Практыкаванне 113. Прачытайце тэкст. Сфармулюйце яго асноўную думку. Выкажыце свае адносіны да праблемы «спорт і палітыка».

Паколькі спорт з'яўляецца міжнародным сродкам зносінаў, ён таксама можа быць выкарыстаны ў павышэнні прэстыжу дзяржавы і нацыі. Спорт і спартыўныя дасягненні, спартыўныя спаборніцтвы ўвогуле сімвалізуюць ягоную эфектыўнасць, рознымі спосабамі рабяць магчымай ідэнтыфікацыю са спартыўнымі героямі і камандамі.

Гісторыя Алімпійскіх гульняў таксама дае прыклады нацыяналістычнай інструменталізацыі спорту. Алімпійскія гульні 1936 года ў Берліне выкарыстоўваліся для падняцця нацыянальнага прэстыжу. Яны служылі таму, каб пры дапамозе мірнага фасаду закамунікаваць падрыхтоўку да Другой сусветнай вайны. Палітычная інструменталізацыя спорту і Алімпійскіх гульняў пасля Другой сусветнай вайны артымала працяг у фазе «халоднай вайны» асабліва ў дзяржавах былога ўсходняга блоку (А. Люкевіч).

На аснове тэксту запоўніце таблицу.

Нормы	Азначэнне	Прыклад
Арфаграфічныя	патрабуюць аднолькавага напісання ў адпаведнасці з пэўнымі правіламі	
	патрабуюць адзінага вымаўлення галосных і зычных гукаў, іх спалучэнняў у словах і словазлучэннях	
		<i>падвышэнне прэстыжу, пры дапамозе</i>
	патрабуюць правільнага ўжывання слоўнікавага запasu роднай мовы	
Словаўтваральныя		
	патрабуюць правільнай пастаноўкі знакаў прыпынку	

Практыкаванне 114. Прачытайце тэкст (на выбар). Як вы лічыце, калі напісаны гэты тэкст? Абгрунтуйце сваё меркаванне.

Запішыце тэкст у адпаведнасці з сучаснымі арфаграфічнымі і граматычнымі нормамаі.

I. Баскетбол найбольш складаная спортыўная гульня, патрабуючая вялікай падрыхтоўкі ад займаючыхся і выпрацоўкі такіх якасцяў як: вытрыманасць, хуткасць рэакцыі, узгодненасць, спрытнасць, трапнасць. Усё гэта патрабуе вялікай падрыхтоўчай работы і сьвядомай трэніроўкі. Уменьне добра орыентавацца ў гульні, вытрымоўваць тэмп пры кіданні ў кош, – усё гэта можна набыць толькі з працягам часу і пры сьвядомых адносінах да трэніровачнай работы («Спортыўныя гульні»).

II. Хокей ва ўмовах зімовага пэрыоду, як гульня на сьвежым паветры зьяўляецца вельмі цэннай гульнёй, бо выпрацоўвае ў займаючыхся колектыўнасць, хуткасць, вытрыманасць, орыентыроўку, спрытнасць, узгодненасць з дзеяннямі іншых у межах каманды. Гульня ў хокей бязумоўна зьяўляецца складанай спортыўнай гульнёй, патрабуючай працяглай падрыхтоўкі, усебаковага ўдасканалення, а таксама ўменьня катацца на каньках, уладаць сваім цэлам і ўзгоднена дзейнічаць з мэтай гульні («Спортыўныя гульні»).

III. У падняцце цажараў уваходзяць практыкаваньні сілавога тыпу. Асобныя практыкаваньні, якія ўваходзяць у так званую клясычную катэгорыю, характарны кароткім намаганьнем, зьвязаным ці з павольным падняццём грузу ўверх (жым), ці з кароткім рэзкім рыўком грузу ўверх на прамыя рукі (рыўкі, штуршкі). Тое-ж самае мы назіраем у практыкаваньнях неклясычнага тыпу, як са штангай, так і з вагавымі гірамаі, бульдогамаі, неразборнай штангай і г. д. («Цяжкая атлетыка»).

IV. У сучасны момант барацьба атрымала шырокае распаўсюджаньне па ўсім Саюзу, ператварылася ў адзін са сродкаў фізычнай падрыхтоўкі і прадстаўляе сабой значна перапрацаваную фінамаі – шляхам унясення новых прыёмаў, спосабаў і правілаў, старую школу французскай барацьбы, якая адрознівалася малой рухавасьцю і патрабавала вялікай фізычнай сілы. Такім чынам, сучасная барацьба ў яе рознабаковасьці дае магчымасьць выпрацаваць неабходныя якасьці: настойлівасьць, кемлівасьць, хуткасць рэакцыі, орыентыроўку, спрытнасць і спакойнасць («Барацьба»).

V. Бой з ценню – гэта бой з уяўным праціўнікам. Боксэр павінен атакаваць, абараняцца, пераходзіць з далёкага бою ў бліжні. Прыктыкавацца ў бакавых кроках. Неабходна праводзіць атаку радам камбінацый, не аслабляючы абароны, а гэты недахоп ёсць часта ў спрактыкаваных боксэраў, ня кажучы ўжо аб навічкох. Уся работа з ценню не павінна быць аўтаматычнай, баец увесь час павінен думаць аб выбары камбінацый нападзеньня з боку праціўніка і ўходаў ад яго.

Бой з ценню зьяўляецца неабходным элементам падрыхтоўкі байца да сапраўднага бою, а таму неабходна сур'ёзна адносіцца да яго («Бокс»).

VI. Волейбол – ручная спортыўная гульня з мячом, вельмі нескладаная і не патрабуючая большай псыха-фізычнай падрыхтоўкі. Таму можа быць шырока распаўсюджана сярод дзяцей, дарослых (старыкоў) і жанчын.

Гульню ў волейбол можна праводзіць на пляцоўцы, у залі або на сьвежым паветры. Разьмер пляцоўкі можа быць ад 6 x 12 да 9 x 18 м – апошні разьмер прадугледжваецца офіцыйнымі правіламі.

У гульні ў волейбол прымаюць удзел дзьве каманды па 6 чал. У кожнай (могуць быць адступленьні ад гэтага ліку на два чалавекі ў бок павялічэньня або ў бок памяншэньня) («Спортыўныя гульні»).

Знайдзіце тэрміны ў тэкстах, вызначыце іх значэньне і спосаб утварэньня.

Практыкаванне 115. *Прачытайце тэкст. Якія нормы беларускай літаратурнай мовы ў ім парушаны? Выпраўце тэкст.*

Я вельмі кахаю глядзець па тэлевізары ўсе спартовыя спаборніцтвы і, асабліва, тыя, у якіх удзельнічаюць нашы беларускія спартоўцы. Таму я з нецярпеннем чакала пачатку зімовай Алімпіяды ў Ванкуверы. І калі яна пачалася, я практычна глядзела амаль усё, што паказвалі.

Як было прыемна бачыць шчаслівымі і радаснымі твары нашых прызёраў Аляксея Грышына, Сяргея Новікава і Дар'і Домрачэвай. Нажаль, я не бачыла, як ім уручалі медалі і паднімалі беларускі сцяг. Не ведаю – або гэта я прапусціла цырымонію ўзнагароджання медалямі, або яе па тэлебачанні проста не паказвалі. А так жадалася ўбачыць беларускі сцяг самым верхнім на флагштоку і пачуць беларускі гімн.

Вядома, некаторыя віды спорту да цяперашняга часу ўжо дасягнулі такіх вышынь у паказчыках, што і цяжка сабе прадставіць. Шматлікія адмыслоўцы гавораць, што спартоўцы ўжо выступаюць на грані чалавечых магчымасцяў. І гэта сапраўды так. Узроўні майстэрства і методыкі падрыхтоўкі спартоўцаў у некаторых відах спорту практычна дасягнулі столі сваёй дасканаласці. І зараз усё ў асноўным залежыць ад крэпасці духу і сілы волі самога спартоўца.

Колькі разоў мы ўжо бачылі, калі вельмі знакамітыя і дасведчаныя спартоўцы, якія паказвалі на працягу доўгага часу вельмі высокія вынікі, трывалі няўдачу на Алімпіядах. А гэта ўсё ад таго, што Алімпійскія Гульні патрабуюць ад спартоўцаў вельмі вялікай нервовай напругі. І не кожны спартовец здольны вытрымаць яго. Але затое тыя, якія вытрымліваюць і становяцца пераможцамі, часта проста плачуць на пастаменце ад шчасця пад гукі гімна і сцяг сваёй краіны, які паднімаецца (Я. Шэлест).

Практыкаванне 116. *Прачытайце фразы спартыўных каментатараў. Прааналізуйце памылкі дакладнасці маўлення. Выпраўце сказы.*

1) Якія парушэнні прадметнай дакладнасці ёсць у наступных сказах?

1) У 1/8 іх ужо чакае грэчаская «Рома» са сталіцы Іспаніі. 2) Абаронцам удаецца ў вуглу цэнтральнага круга адабраць мяч у Шаўчэнка. 3) Заўтра ў 22.05 у матчы на кубак УЕФА сустракаюцца каманды: «Спартак», «Аланія» і «Ліверпуль». 4) Пасля першага тайма – нічыя, 1:0. 5) І ён згубіў абодва пярэднія правыя калясы! 6) Цяжка ўявіць, што сустракаюцца дзве наймацнейшыя зборныя кантынента – Галандыі і Нідэрландаў. 7) Траса ў Спа цікавая сваім

рэльефам, таму што ў яе ёсць пад'ёмы, прычым не толькі ўверх, але і ўніз. 8) У зборнай Славеніі два мільёны жыхароў. 9) На цырымоніі ўзнагароджання прагучыць гімн каманды.

2) *Якія парушэнні ва ўжыванні слоў дапушчаны ў наступных сказах?*

1) У трэці раз Стоічкаў б'е ў штангу, і ў трэці раз галавой! 2) Абаронцы спыніліся, і нападаючы спакойна расстраляў варатара. 3) Варатар не змог стрымаць гол, які ляцеў у яго вароты. 4) Як падкошаны пабег. 5) Кіеўляне не дапускаюць грубых памылак і ўвогуле іграюць з рук вон добра. 6) У штрафной натуральная мясарубка! Прабачце за гэтыя спартыўныя тэрміны. 7) Такім чынам, што такое стыль-чэз? Гэта, перш за ўсё, коні, а астатняе не мае значэння. 8) Пайшла другая сярэдзіна дыстанцыі. 9) Два абаронцы натоўпам бегаюць за Кір'яковым. 10) Цэлы статак народу бязыць за спартсменам.

Практыкаванне 117. *Прачытайце фразы спартыўных каментатараў. Прааналізуйце памылкі ў лагічнасці маўлення. Выпраўце сказы.*

1) *Якія лагічна несудадносныя паняцці ўжываюцца ў наступных сказах?*

1) Валянцін Іваноў маўчыць. Нават я гэта чую. 2) Да, дарагія тэлегледачы, мы так і не даведаемся пра вынік гэтага матча, які скончыўся безумоўнай перамогай Штэфі Граф. 3) Шкада, што мяч трапіў яму пад правую нагу! З левай ён мазаў больш дакладна. 4) Дынамаўцы сёння ў сіняй форме, а армейцы на левай палове поля. 5) Жоўтую картку паказалі Мальдзіні. Увогуле Паола Мальдзіні – карэктны футбаліст: калі парушае правілы, то, як правіла, незаўважна для арбітра. 6) Шмат было безадрасных перадач у яго адрас. 7) Маладога Ральфа Шумахера адсунуў у цень дваццацігадовы Джэнсан Батан, якому няма яшчэ і дваццаці. 8) Гэта сумнае, але радаснае заканчэнне сённяшняга Гран-пры ў Манрэалі. 9) У яго машыне нічога не пашкоджана, акрамя самога аўтамабіля, які разбіты ўшчэнт.

2) *Якія прапушчаныя словы прыводзяць да парушэння лагічнасці ў сказе?*

1) Вось удар! Я на яго звярнуў увагу яшчэ ў гасцініцы. 2) Для правядзення жараб'ёўкі суддзяў закладваюць у барабан. 3) На табло гарэлі прозвішчы забітых галоў.

3) *Якія займеннікі ўжытыя ў сказе няправільна?*

1) В'еры не дацягнуўся да мяча, і футбаліст «Лакаматыва» выбіў яго за межы поля. 2) Наш нападаючы прыняў мяч спінай да варот саперніка, па-майстэрску яго апрацаваў і з развароту паказаў апрацаваны мяч варатару саперніка. 3) Узмацненню атакі паспрыяла замена Торэса на Льярэнцэ, які зусім згубіў мабільнасць на зыходзе гадзіны гульні.

4) *Якія парушэнні ў будове сказа прыводзяць да памылак?*

1) Спачатку я сказаў, што Бернард Лама капітан, але ён варатар. 2) Каманда за 33-гадовую гісторыю падрыхтавала шмат футбалістаў, большасць з якіх да гэтай пары выступаюць за юнацкія каманды. 3) Яго майстэрства дастаткова высокае, і ўвогуле ён вельмі рослы футбаліст. 4) Ну што, дваццаць машын працягнуць гонку, ці толькі дваццаць адна. 5) Які бліскучы ўдар галавой нанёс Кулькоў вышэй варот.

5) *Як слоўная збытکوўнасць прыводзіць да парушэння лагічнасці?*

1) Увесці мяч ў цэнтральным цэнтры поля. 2) Давайце паглядзім на турнірную табліцу першынства турніра. 3) Гульня нашай каманды заслужыла станоўчае адабрэнне.

Практыкаванне 118. *Нярэдка ў сферы спорту выкарыстоўваюцца перыфразы – апісальныя выразы, якія абазначаюць адно паняцце. Напрыклад, **каралева спорту** – лёгкае атлетыка, **гульня сапраўдных мужчын** – хакей, **навесіць канькі на цвік** – скончыць кар'еру хакеіста (фігурыста). Якім апісальным выразам вы б ахарактарызавалі свой від спорту? Прапануйце некалькі варыянтаў і растлумачце іх.*

Практыкаванне 119. *Тэрміналагічны практыкум.*

✧ *Вызначыце тэрміналагічнае значэнне слоў:*

Суддзя – гэта... 1) той, хто судзіць якое-небудзь спаборніцтва, гульні; 2) службовая асоба ў органах суда, якая выносіць прыговор па судовай справе; 3) чалавек, які дае ацэнку каму-ці чаму-небудзь;

Рэферы – гэта... 1) асоба, якая складае або чытае дзе-небудзь рэфэрат; 2) той, хто праводзіць рэформу ў якой-небудзь галіне; 3) суддзя на спаборніцтвах, які кіруе ходам гульні і вызначае яе правільнасць;

Арбітр – гэта... 1) трацейскі суддзя; 2) суддзя, які сочыць за захаваннем правілаў правядзення гульні, спаборніцтваў, ацэньвае іх вынікі і прымае рашэнні ва ўсіх спрэчных выпадках; 3) памочнік суддзі на тэнісных ці футбольных спаборніцтвах.

✧ *Якім спосабам утварыліся тэрміны?*

✧ *Ці з'яўляюцца тэрміны сінанімічнымі? Ці раўнацэнна яны ўжываюцца ў маўленні? Прыведзіце прыклады, калі нельга замяніць адзін тэрмін другім.*

Практыкаванне 120. *Прачытайце тэкст. Вызначыце яго тэму і ідэю. Выпішыце ўсе найменні, якія выкарыстаў аўтар артыкула, каб назваць героя тэксту. Растлумачце, чым, на вашу думку, абумоўлены выбар журналіста.*

Праз некалькі месяцаў у Пекіне стартуе чарговая Алімпіяда, але нам, беларусам, ёсць неабходнасць узгадаць у сувязі з гэтым, што 23 мая 1888 г. у Гродне з'явіўся на свет Караль Румель, які першым з беларусаў выступіў на Алімпійскіх гульнях. І не проста выступіў, але і пакінуў там адметны след.

На V Алімпіядзе ў Стакгольме (1912 г.) каманда Расійскай імперыі заваявала толькі чатыры ўзнагароды: дзве срэбныя і дзве бронзавыя. Але быў яшчэ адзін медаль, залаты, якім быў уганараваны ўжо пасля спаборніцтваў коннік Караль Румель.

Караль скончыў гродзенскую гімназію, затым – і Акадэмію мастацтваў у Пецяярбургу. Тут, у горадзе на Няве, ротмістр Румель сур'эзна захапіўся конным спортам. Яго поспехі былі высока ацэненыя членамі царскай сям'і, якія курыравалі гэты від спорту. Румеля запрасілі ў алімпійскую каманду Расіі.

На спаборніцтвах у Стакгольме выхадзец з Гродна ўдзельнічаў у турніры па пераадоленні перашкод. Румель быў у ліку лідараў, але апошні бар'ер алімпійскай трасы стаў для яго фатальным. Конь, пераадоляваючы перашкоду, спатыкнуўся і ўпаў, падмяўшы пад сябе спартсмена. Трацячы прытомнасць ад нясцерпнага болю, Караль усё ж учапіўся за аброць, **ускараскаўся** на каня і дабраўся да фінішу. Скончыўшы дыстанцыю, ён страціў прытомнасць. З пераломам пяці рэбраў яго накіравалі ў стакгольмскі шпіталь. За гэтай драматычнай сцэнай на іпадроме пільна назіраў кароль Швецыі Густаў V. Па яго асабістаму загаду быў адліты яшчэ адзін залаты алімпійскі медаль, які Румелю ўручылі ў бальнічнай палаце.

Караль Румель застаўся верны коннаму спорту і ў 40-гадовым узросце прыняў удзел у Гульнях IX Алімпіяды ў Амстэрдаме. Адзін з камплектаў бронзавых медалёў дастаўся камандзе польскіх коннікаў у складзе Караля Румеля, Міхала Антаневіча і Юзэфа Трэнквальда. Неўзабаве пасля Алімпіяды-28 Румель пакінуў актыўныя заняткі конным спортам. У актыве легендарнага гродзенскага конніка не толькі алімпійскія медалі, але і выйгрыш трох турніраў Кубка нацый, двух чэмпіянатаў Польшчы. Другую сусветную вайну Румель сустрэў у званні падпалкоўніка Войска польскага, удзельнічаў у баях, прайшоў два канцлагеры – Дахау і Маўтхаўзэн.

Караль Румель выдатна праявіў сябе і як трэнер. Ён выхаваў цэлую плеяду выдатных наезнікаў, самы вядомы з якіх – першы польскі алімпійскі медаліст Адам Крулікевіч. Караль таксама паспяхова кіраваў пастаноўкай конных і фехтавальных сцэн у шматлікіх польскіх фільмах. Дзіўна, але яшчэ ўзімку 1957-га 69-гадовы ветэран на кані Джафары перамог у Нацыянальных спаборніцтвах у Закапанэ, пакінуўшы ззаду 57 сапернікаў!

Вось толькі да самай смерці ў 1967-м Румель так ні разу і не пабываў у родным Гродне (паводле А. Сланеўскага).

Як вы лічыце, ці дарэчным з'яўляецца ўжыванне выдзеленага слова ў тэксце?

Практыкаванне 121. Прачытайце тэкставы запіс відэачасовіка «Футбол. Ліга чэмпіёнаў УЕФА» (эфір 18.02.2017).

Падумайце, якія сродкі выразнасці дапамагаюць журналісту прыцягнуць увагу да падзей.

*Запішыце, якія сінонімы ўжывае аўтар замест словазлучэння **забіць гол**. Чым можна растлумачыць гэты выбар?*

Парыж. Дзень святога Валянціна. Добра знаёмыя зноў разам. «Пары Сен-Жэрмен» сустракаецца з «Барселонай» чацвёрты раз за пяць сезонаў. Унаі Эмеры толькі аднойчы атрымаў перамогу над каталонцамі за 23 спробы.

Капітан Ціагу Сілва траўміраваны. Дэбют у турніры 21-гадовага Прэнеля Кімбэбэ. «Барса» пазмагаецца за дзясяты чвэрцьфінал запар, забіўшы за гэты час 51 мяч у 16 матчах. Усё гатова да неверагоднай ночы.

Адразу «Пары Сен-Жэрмен» задае тон, апантаны і бязлітасны. Прэсінг і пастаянная пагроза з Юліанам Дракслерам у яго першым матчы Лігі чэмпіёнаў за парыжан.

Анхель дзі Марыя даў гаспадарам заслужаную перавагу на 18-й хвіліне. Неймар спрабаваў цягнуць сваю каманду ў сварку. Але гаспадары працягвалі гуляць разняволена і трывала. «Барселона» свой футбол ніяк не магла знайсці.

Дракслер – міма Марка-Андрэ Тэр Стэгена. 2:0. Цікава, што немец забіваў у сваіх першых матчах за «Пары Сен-Жэрмен» у чэмпіянаце, кубку і зараз у Лізе чэмпіёнаў.

Пасля перапынку сітуацыя не змянілася. Праз 10 хвілін Дзі Марыя адсвяткаваў свой 29-ты дзень нараджэння з вытанчаным аздабленнем. «Барселона», здавалася, гуляла так і не апрытомнеўшы.

Яшчэ адзін імяніннік, Кавані, унёс свой уклад у неверагоднае выступленне каманды. Уругваец зараз мае 7 галоў у еўракубках у гэтым сезоне. 4:0. Прама скажам, нечаканае буйное паражэнне «Барселоны».

Адзін гол мог бы змяніць сітуацыю. Але... Не.

Эмеры працягваў жыць і дыхаць кожным ударам да фінальнага свістка.

Рамантычная парызская гісторыя на «Парк-дэ-Прэнс». Для «Барселоны» гэта другое падобнае паражэнне ў Еўропе.

Пары Сэн-Жэрмен не прайграў ніводнага раўнда 1/8, зрабіў гучную заяву ўсёй Еўропе.

Практыкаванне 122. Дапоўніце сказы адпаведнымі па месце фразеалагізмамі.

1) Каманды пачалі гульнію асцярожна, _____. 2) У пачатку гульні трэнеры не спяшаюцца выяўляць свае намеры, _____. 3) У час саборніцтваў па мастацкай гімнастыцы глядачы _____ ад памоста. 4) Кідок з-за трохметровай лініі стаў _____ гэтай гульні. 5) Трэнер выпусціў на пляцоўку самых моцных нападаючых, сапраўдную _____. 6) Гэты спецыяліст стаў сапраўдным _____ для многіх маладых спартсменаў. 7) У час саборніцтваў па лёгкай атлетыцы ў глядачоў проста _____ ад значнай колькасці падзей. 8) Пасля стартавага стрэлу спрынтары пабеглі _____. 9) На пляцоўцы ўзнікаюць сутычкі, _____ на матчы _____. 10) Ён удзельнік некалькіх алімпіяд і чэмпіянатаў свету, можна сказаць, сапраўдны _____.

Словы для даведак

Адкрываць свае карты; атмасфера накаляецца; вочы разбягаюцца; заключны акорд; з аглядкай; з усіх ног; не адрываць вачэй; стрэляны верабей; хросны бацька; цяжкая артылерыя.

Праверце правільнасць выканання задання (ключ змешчаны ў Дадатку 2).

Практыкаванне 123. У маўленні каментатараў дастаткова часта можна пачуць фразы: *Каманда пісьменна гуляе ў абароне; Мы бачым на экране настаўнікаў абедзвюх каманд.* Ці дарэчна ўжыты ў гэтых сказах словы *пісьменна* і *настаўнік*? Выкажыце вашы меркаванні.

Практыкаванне 124. Прачытайце газетную нататку. Выпішыце з яе сінанімічныя рады. Растлумачце розніцу ў значэнні сінанімаў.

У чэмпіянаце Беларусі па футболе сярод каманд вышэйшай лігі прайшлі паядынкі 11-га тура. Лідар першынства барысаўскі БАТЭ нечакана прайграў у Мазыры мясцовай «Славіі» – 1:2. Мінскае «Дынама» адолела ў сталічным дэрбі футбалістаў «Мінска» – 1:0. Салігорскі «Шахцёр» на сваім полі разграміў гасцей з бабруйскай «Белшыны» – 3:0. У Жодзіне «Гарпеда-БелАЗ» і «Іслач» разышліся мірам – 1:1. Футбалісты «Гарадзеі» на сваім полі былі мацнейшыя за калегаў з «Нёмана» – 2:1. «Слуцк» саступіў брэсцкаму «Дынама» – 0:1. «Нафтан» не змог адолець «Віцебск» – 1:2. «Граніт» з Мікашэвіч згуляў унічыю са сталічнымі «Крумкачамі» – 1:1 («Звязда»).

Перадайце іншымі словамі змест наступных сказаў.

10 беларускіх біятланістаў прынялі ўдзел у чэмпіянаце свету.

Браты Багдановічы заваявалі на Алімпіядзе-2008 два залатыя медалі.

Віталь Шчэрба з'яўляецца рэкардсменам па колькасці алімпійскіх медалёў, заваяваных за 1 дзень.

Тэхніка і выразнасць маўлення. Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўлення

Прафесія трэнера (выкладчыка фізічнай культуры) патрабуе не толькі ведаў у абраным відзе спорту, ведання методыкі трэніроўкі (правядзення заняткаў), але і ўмення данесці гэтыя веды і ўменні да свайго вучня. Вялікае значэнне ў працэсе навучання набывае форма падачы матэрыялу. Таму трэнеру (выкладчыку фізічнай культуры), як і прадстаўніку іншых публічных прафесій, неабходна валодаць сваім голасам. Для гэтага трэба ведаць магчымасці свайго маўленчага апарату і ўмець гэтыя магчымасці выкарыстоўваць.

Тэхніка маўлення – гэта комплекс навыкаў у пастаноўцы голасу, ва ўмацаванні дыяпазону голасу, яго сілы і вынослівасці, ва ўзбагачэнні маўленчай інтанацыі, у паляпшэнні дыкцыі.

Утварэнне голасу – гэта складаны фізіялагічны працэс, у якім задзейнічаны розныя групы мышцаў. Голас утвараецца ў выніку праходжання паветра праз гартань пры выдыху, дзе пасля вагання галасавых звязак узнікае гук, які потым узмацняецца сістэмай рэзанатараў.

Асаблівасці будовы і функцыянавання маўленчага апарату вызначаюць наступныя віды спецыяльнай работы, якая забяспечвае правільнае ўтварэнне гукаў: 1) выпрацоўка правільнай паставы, 2) актывізацыя асноўных груп мышц, якія спрыяюць пастаноўцы дыхання, 3) развіццё акустычных уласцівасцей рэзанатараў, ад якіх залежаць тэмбр і гучнасць голасу, 4) трэніроўка актыўных органаў артыкуляцыі, адказных за выразнае вымаўленне гукаў (дыкцыю).

Дыханне – гэта жыццёва неабходны фізіялагічны працэс спажывання арганізмам кіслароду і выдзялення вуглякіслага газу. Існуюць два віды дыхання: 1) *газаабменная*, або *фізіялагічная*, асноўная функцыя якога – вентыляцыя лёгкіх і забеспячэнне арганізма кіслародам; 2) *фанацыйнае* (маўленчае), якое служыць яшчэ і для гукаўтварэння.

Спецыфіка фанацыйнага дыхання ў тым, што яго рытм і працягласць дыктуецца не патрэбамі арганізма, а логікай тэксту, які чытаецца ці прамаўляецца. Таму фанацыйнае дыханне мае шэраг асаблівасцей: 1) яно павінна быць глыбокім, спакойным, незаўважным; 2) адбываецца ў пэўнай паслядоўнасці: удых – паўза – выдых, прычым выдых павінен быць у 10–15 разоў даўжэйшым за ўдых; 3) удыхаць паветра трэба праз нос, а выдыхаць праз рот; 4) неабходна ўзнаўляць запас паветра пры кожнай магчымасці; 5) не расходаваць увесь запас паветра.

Асноўнымі паказчыкамі *голасу* чалавека з'яўляюцца:

✧ *тэмбр* – афарбоўка голасу, якую яму надаюць абертаны. Як правіла, тэмбр канчаткова фарміруецца ў юнацкім узросце і змяніць яго цяжка;

✧ *сіла гучы* залежыць ад актыўнасці работы органаў маўлення: чым з большым напорам выдыхаецца паветра праз галасавую шчыліну, тым большую сілу набывае гук;

✧ *палётнасць* гучы – здольнасць голасу распаўсюджацца на пэўную адлегласць. Гэтая якасць таксама звязана з актыўнасцю і сілай дыхання;

✧ *вынослівасць* – здольнасць голасу вытрымліваць значныя фізічныя і псіхалагічныя нагрузкі. Гэтая якасць залежыць ад палётнасці голасу, ад працэсу дыхання, работы артыкуляцыйных органаў, якасці рэзаніравання;

✧ *дыяпазон* – аб'ём голасу, які вызначаецца інтэрвалам паміж даступнымі яму самым нізкім і самым высокім голасам. Часткай гукавога дыяпазону чалавечага голасу з'яўляецца *рэгістр*. Існуюць *грудны* (ніжні), *змешаны* (сярэдні) і *галаўны* (верхні) рэгістры. Межы рэгістраў голасу найчасцей залежаць ад індывідуальных асаблівасцей маўленчага апарату чалавека.

Дыкцыя – ступень выразнасці ў вымаўленні гукаў, складоў і слоў у час маўлення. Дыкцыя залежыць ад работы маўленчага апарату (язык, губы, сківіцы, зубы, паднябенне, галасавыя звязкі).

Тыповымі дыкцыійнымі памылкамі з'яўляюцца:

- 1) недакладнае гучанне асобных гукаў;
- 2) пропуск галосных і [й];
- 3) пропуск зычных гукаў.

Выразнасць маўлення – прыём выкарыстання мовы для дасягнення мэты, асаблівасці маўлення, якія дазваляюць падтрымліваць увагу ў слухача ці чытача. Асноўным сродкам выразнасці маўлення з'яўляецца інтанацыя.

Інтанацыя – сукупнасць фанетычных сродкаў, якія служаць для афармлення фразы ці яе частак як адзінага цэлага. Асноўнымі кампанентамі інтанацыі з'яўляюцца *мелодыка* (павышэнне і паніжэнне тону); *тэмп* і *рытм* маўлення; паўзы, іх колькасць, працягласць і размяшчэнне ў тэксце; *лагічны націск*.

Інтанацыя перадае сэнсавыя і эмацыянальныя адрозненні выказванняў, адлюстроўвае стан і настрой тых, хто гаворыць, іх адносіны да прадмета гутаркі або адзін да аднаго.

Асноўным элементам інтанацыі выступае мелодыка, усе астатнія кампаненты толькі дапаўняюць рухі асноўнага тону.

Важнае значэнне пры чытанні тэксту ці вусным выступленні мае пастаноўка лагічных націскаў. *Лагічны націск* – выдзяленне аднаго са слоў для падкрэслівання яго асаблівай семантычнай ці эмацыянальнай значнасці.

Пастаноўка лагічных націскаў вызначаецца сэнсам тэксту, аднак існуе і шэраг агульных правіл пастаноўкі лагічных націскаў.

1. У неразвітым сказе часцей за ўсё лагічны націск прыпадае на выказнік: *Спаборніцтвы пачаліся*. Калі дзейнік і выказнік мяняюцца месцамі, лагічны націск перамяшчаецца на дзейнік: *Пачаліся спаборніцтвы*.

2. Лагічны націск падае на новае паняцце, якое ўводзіцца ў выказванне, што дазваляе прыцягнуць увагу да новай інфармацыі: *У паняцце атлетычнай падрыхтаванасці ўваходзіць развіццё ў спартсменаў такіх якасцей, як сіла, хуткасць, спрытнасць, вынослівасць*. Для іх *удасканалення*, як у межах усяго хакея ў цэлым, так і ў межах асобных ампула, знойдзены і распрацаваны *разнастайныя арганізацыйна-метадычныя і педагагічныя сродкі круглагадовай трэніроўкі* (паводле А. Тарасава).

3. Калі ў сказе ёсць супрацьпастаўленне прадметаў ці з'яў, то націск падае на тое слова, якое абазначае гэтыя супрацьпастаўленыя асобы, прадметы ці з'явы: *Калі не бегаеш, пакуль здаровы, прыдзецца пабегаць, калі захварэеш* (Гарацый).

4. Лагічны націск падае на кожнае з пералічаных слоў у сказах з аднароднымі членамі: *Двухразовыя трэніроўкі, заняткі са штангай, задачы розных нарматываў, залікаў – усё*

гэта, як у віры, **закруціла** Аляксея, **прыціснула** строгім рэжымам, **навучыла** ашчадна цаніць час (А. Камароўскі).

5. Пры спалучэнні прыметніка з назоўнікамі (калі няма супрацьпастаўлення) лагічны націск ставіцца на назоўнік: *Яшчэ ў дзяцінстве **рамантыка** старажытнагрэчаскіх **Алімпійскіх гульняў** настолькі захавіла **П'ера дэ Кубертэна**, што з гадамі перарасла ў дзёрзкую **мару** – адрадзіць іх* (паводле У. Ягорычава).

6. Пры спалучэнні двух назоўнікаў лагічны націск заўсёды падае на назоўнік, які стаіць у форме роднага склону і адказвае на пытанне *чый? каго? чаго?*: *Такім чынам, з улікам **ванкуверскіх перамог** у **скарбонцы беларусаў** 9 медалёў (1–3–5) на 5 гульнях* (В. Рудзіцкі).

Лагічны націск дапамагае нам выразіць думку, надаць ёй новае гучанне, не мяняючы слоў у сказе ці тэксте. Аднак не трэба перагружаць тэкст лагічнымі націскамі, бо ў гэтым выпадку маўленне ўспрымаецца з цяжкасцю.

Дадатковымі сродкамі ўздзеяння на чытача з'яўляюцца **невербальныя сродкі** – нямоўныя сродкі, якія ўспрымаюцца зрокава. Яны арганічна звязаны з інтанацыяй, а іх характар залежыць ад сітуацыі і зместу выказвання. Выкарыстанне невербальных сродкаў павінна быць разумным і эканомным, бо ў адваротным выпадку яны будуць адцягваць увагу ад самога выступлення.

Да невербальных сродкаў адносяцца *міміка, жэсты, поза, манеры*.

Міміка – рухі мышцаў твару, якія выражаюць унутраны душэўны стан.

Жэсты – камунікатыўна скіраваныя дынамічныя рухі галавы, рук, тулава, ног. Адрозніваюць жэсты:

✧ *механічныя* – рухі (часцей за ўсё рукі), якія суправаджаюць маўленне без сувязі з яго зместам;

✧ *ілюстратыўныя* – жэсты, якія паказваюць, пра што гаворыцца. Яны выкарыстоўваюцца, калі не хапае слоў, каб апісаць прадмет, узмацніць уражанне і ўздзейнічаць на слухача;

✧ *эмацыянальныя* – перадаюць разнастайныя адценні пачуццяў;

✧ *указальныя*, якія выдзяляюць прадмет з шэрага аднародных;

✧ *сімвалічныя*, звязаныя з абстракцыяй (напрыклад, пры выкананні гімна краіны прыціскаць руку да сэрца).

Поза – становішча цела чалавека ў прасторы, манера стаяць.

Манеры – знешнія формы паводзін чалавека.

Пытанні і заданні

1. Як вы разумееце паняцце *тэхніка маўлення*? Назавіце асноўныя віды працы па выпрацоўцы тэхнікі маўлення.

2. Чым адрозніваецца фізіялагічнае і фанакцыянальнае дыханне?

3. Назавіце асноўныя характарыстыкі голасу.

4. Ахарактарызуйце паняцце *дыкцыя*.

5. Чым адрозніваюцца паняцці *тэхніка маўлення* і *выразнасць маўлення*?

6. Што такое *інтанацыя* і з якіх элементаў яна складаецца?

7. Дайце характарыстыку асноўным невербальным сродкам уздзеяння.

8. Як вы лічыце, якую ролю адыгрываюць невербальныя сродкі ўздзеяння ў маўленні?

Практыкаванні

Практыкаванне 125. *Прачытайце выказванні вядомых спартсменаў. Расстаўце паўзы (/), падкрэсліце словы, на якія падае лагічны націск. Прасачыце, як змена паўз і лагічных націскаў мяняе сэнс выказвання.*

Спорт адкрыў свету многіх выдатных людзей. Розныя яны, гэтыя людзі, з'явы – «чалавек-гара», «чалавек-маланка», «чалавек-дэльфін», «чалавек-птушка». У гэтых мянушках выражаны здзіўленне перад створаным прыродай цудам і схіленне перад тымі, хто не падобны на нас смяротных (Леў Яшын).

Самае цудоўнае пачуццё – гэта калі ты дакладна ведаеш, што зараз зробіць твой сапернік, і акуратна падводзіш яго да памылкі. Калі правільна разыграць камбінацыю, ты перамагаеш. Чыстыя шахматы (Уладзімір Клічко).

Спорт – гэта ўсё ж палітыка. Хаця б таму, што кожны спартсмен – гэта твар дзяржавы. Ubачыўшы атлета па тэлевізары ці прачытаўшы яго інтэрв’ю ў газеце, у сетцы Інтэрнэта, мільёны людзей у свеце ствараюць уражанне пра краіну, якую ён прадстаўляе. І потым, скажыце, дзе яшчэ такія маленькія краіны, як, напрыклад, Беларусь, Літва, Малдова, могуць заявіць пра сябе ў поўны голас, як не на п’едэстале гонару Алімпійскіх гульняў, якія глядзіць усё насельніцтва зямнога шара? (Ігар Жэлязоўскі).

Немагчымае – гэта ўсяго толькі гучнае слова, за якім хаваюцца маленькія людзі. Ім прасцей жыць у звыклым свеце, чым знайсці ў сабе сілы што-небудзь змяніць. Немагчымае – гэта не факт. Гэта толькі меркаванне. Немагчымае – гэта не прысуд. Гэта выклік. Немагчымае – гэта шанец праявіць сябе. Немагчымае – гэта не назаўсёды. Немагчымае магчыма (Мухамед Алі).

Калі мяне нешта і рухае наперад, то толькі мая слабасць, якую я ненавіджу і ператвараю ў маю сілу (Майкл Джордан).

Практыкаванне 126. Прачытайце тэкст (на выбар). Падрыхтуйце яго выразнае чытанне.

I. Алімпійскія гульні зарадзіліся ў Старажытнай Грэцыі ў VIII стагоддзі да нашай эры. Яны рэгулярна праводзіліся ў гонар бога Зеўса на працягу больш за тысячу гадоў у рэлігійным цэнтры – Алімпіі. Першыя Алімпійскія гульні адбыліся ў 776 годзе да нашай эры.

Спаборніцтвы праводзіліся ў бегу на кароткую дыстанцыю – адзін стады (192,27 м). У далейшым праграма пашырылася за кошт спаборніцтваў калясніц, конных скачак, кулачнага бою, бегу са зброяй (меч і шчыт), панкратыёну, пентатлону (бег на стадыю, скачкі ў даўжыню з гальтэрамі, кіданне дыска і дзіды, барацьба).

Пераможцы гульняў узнагароджваліся аліўкавым вянком, у іх гонар узводзіліся статуі, яны ўшаноўваліся і ўхваляліся ў одах і іншых літаратурных творах. Алімпійскія чэмпіёны атрымлівалі права пажыццёвых бясплатных трапез, вызваліліся ад падаткаў.

Геаграфія Алімпійскіх гульняў пастаянна пашыралася. Іх пераможцамі станавіліся македонцы, жыхары Александрый ў Егіпце, астраўных і прыбярэжных дзяржаў, размешчаных далёка ад Алімпіі.

Рэгістрацыя пераможцаў Алімпійскіх гульняў спынілася ў 267 годзе да нашай эры. З гэтага часу і да 361 года якіх-небудзь звестак аб правядзенні спаборніцтваў атлетаў не захавалася.

У 394 годзе Феадосіем I – апошнім імператарам адзінай Рымскай імперыі – быў падпісаны ўказ, у якім сурова асуджаліся язычніцкія традыцыі. Захаванне звычаяў ранейшых стагоддзяў разглядалася як найвялікшае дзяржаўнае злачынства. Алімпійскія гульні таксама трапілі пад забарону, бо яны былі прысвечаны Зеўсу і пачыналіся з прынашэння ахвяр. Адраджэнне традыцыі чакалі доўга (“Беларусь алімпійская”).

II. Адраджэнне Алімпійскіх гульняў звязана з імем французскага асветніка і гісторыка П’ера дэ Кубертэна (1863–1937). Алімпізм – гэта філасіфія жыцця, якая ўвабрала ў сябе і злучыла ў адно збалансаванае цэлае ўсе якасці цела, розуму і волі.

23 чэрвеня 1894 года на лёгкаатлетycznym кангрэсе ў Парыжы Кубертэн афіцыйна прапанаваў адрадзіць Алімпійскія гульні, тут быў заснаваны Міжнародны алімпійскі камітэт (МАК).

Першыя Алімпійскія гульні сучаснасці адбыліся летам 1896 года ў Афінах у знак пераемнасці Гульняў старажытнасці. Сярод відаў спорту значыліся: лёгкая атлетыка, барацьба, фехтаванне, плаванне, спартыўная гімнастыка, стральба, тэніс, цяжкая атлетыка, веласпорт. Спаборніцтвы мелі вялікі поспех. Пасля іх завяршэння Кубертэн заняў месца прэзідэнта МАК (“Беларусь алімпійская”).

III. У ліку тых, хто прыняў удзел у першай Алімпіядзе, – ураджэнец Беларусі Зыгмант Мінейка, які жывучы ў Грэцыі і будучы інжынерам, удзельнічаў у праектаванні і аднаўленні спартыўных аб’ектаў у Афінах, у тым ліку Мармуровага стадыёна. У дні спаборніцтваў Мінейка пісаў рэпартажы аб гульнях для кракаўскіх выданняў “Час” і “Дзённік польскі” (“Czas” і “Dziennik Polski”), “Львоўскай газеты”.

Гульні Алімпіяд вядомыя таксама як летнія Алімпійскія гульні, праводзіліся кожныя 4 гады, пачынаючы з 1896 года, за выключэннем гадоў, якія прыйшліся на сусветныя войны. У 1924 годзе былі заснаваны зімовыя Алімпійскія гульні, якія першапачаткова праводзіліся ў той жа год, што і летнія. Аднак пачынаючы з 1994 года яны ладзяцца на 2 гады пазней, чым летнія.

У месцах правядзення Алімпійскіх гульняў праз некалькі дзён праводзяцца Паралімпійскія гульні для людзей з абмежаванымі магчымасцямі (“Беларусь алімпійская”).

IV. – Вы ж матэматыку добра ведаеце, – гаварыў трэнер. – Найкарацейшай адлегласцю паміж двума пунктамі будзе прамая лінія. Ці не так? А паглядзіце на сляды вашых ног на бегавой дарожцы. Яны ідуць не па прамой лініі, а побач, амаль паралельна. Гэта выклікае ваганне цела, адсюль дадатковая работа для мускулаў усяго цела. Сілы расходуюцца ўпустую, паніжаецца хуткасць. Будзем вучыцца бегаць так, каб ногі ступалі па адной прамой лініі... Цяпер другое. Нават самы трэніраваны чалавек поўнай хуткасцю зможа прабежыць 250, ну, скажам, 270 метраў. А нам трэба падтрымліваць высокую хуткасць на 800, 1000, 1500 метраў. Як гэтага дабіцца? Трэба ўмець адпачываць у час бегу. Адпачываць, не трацячы хуткасці.

Давайце раскладзём рухі бегуна на асобныя элементы. Вось вы зрабілі штуршок левай нагой і адарвалі яе ад зямлі, – тлумачыў Сокалаў. – Правая нага яшчэ не дакранулася дарожкі. Вы на імгненне нібы ляціце ў паветры. Гэта і ёсць так званая «фаза палёту». Вельмі важная фаза, рашаючая. Мы будзем вучыцца адпачываць у гэтыя імгненні, пастараемся расслабіць усё цела, даць адпачынак усім мускулам.

Мы не будзем капіраваць тэхніку бегу ў іншых, нават вядомых майстроў. Тое, што добра для аднаго, не заўсёды падыходзіць для другога. Мы павінны знайсці свой стыль, і мы знойдзем яго, – не раз гаварыў трэнер (Ю. Багушэвіч).

Маўленчы этыкет і культура зносін. Падрыхтоўка да публічнага выступлення

Маўленчы этыкет і культура зносін

Нярэдка ў працэсе зносін узнікаюць стандартныя сітуацыі, напрыклад, знаёмства, выпадковая сустрэча на вуліцы, размова па тэлефоне і г. д. У такіх умовах здзяйсненню камунікацыі дапамагае веданне традыцыйных, стэрэатыпных фраз: *Знаёмцеся, гэта наш новы вучань. Добры дзень, як жыццё? Прабачце, вы не маглі б паклікаць да тэлефона Андрэя.* Такія стэрэатыпныя формулы фарміруюцца стагоддзямі і маюць нацыянальны і сацыяльны характар.

Спецыфічныя для кожнай нацыі правілы маўленчых паводзінаў, якія часцей за ўсё рэалізуюцца ў сістэме ўстойлівых формул і выразаў, характэрных для пэўных сітуацый, называюцца *маўленчым этыкетам*.

Найбольш тыповымі праяўленнямі маўленчага этыкету з’яўляюцца *прывітанне, знаёмства, зварот, развітанне, прабачэнне, падзяка, просьба, віншаванне, пажаданне, запрашэнне, спачуванне, згода (нязгода)* і інш.

Маўленчы этыкет дае нам магчымасць выкарыстаць усё моўнае багацце, назапашанае ў кожным грамадстве для выражэння неканфліктных, «нармальных» адносін да людзей. З другога боку, этыкет рэгулюе складаны выбар канкрэтным чалавекам найбольш дарэчных для пэўнага выпадку, для канкрэтнага адрасанта маўленчых сродкаў у пэўнай сітуацыі і ўмовах зносін.

Нацыянальная спецыфіка маўленчага этыкету ў кожнай краіне непаўторная, на яе ўздзейнічаюць асаблівасці звычаяў, абрадаў, прынятыя і не прынятыя паводзіны. У нацыянальных культурах існуюць выразныя адрозненні ў тым, якое месца адводзіцца ў структуры маўленчай сітуацыі кожнаму з яе ўдзельнікаў, каму і якімі сродкамі аддаецца перавага, як суадносяцца паняцце асобы з агульнай сістэмай маўленчых зносін.

Выбар маўленчых этыкетных формул залежыць ад сацыяльнага статусу чалавека, яго прафесіі, нацыянальнасці, узросту, полу, характару, маўленчай сітуацыі, умоў зносін і інш.

Практыкаванні

Практыкаванне 127. Размяркуйце прыведзеныя формулы маўленчага этыкету па наступных групах: 1) звароты, 2) просьба, запрашэнне, 3) падзяка, 4) пажаданні, 5) сустрэча, развітанне, 6) прабачэнне, 7) згода, адмова.

Калегі; звярніце ўвагу; прабачце; дзякуй; здравенькі былі; добры дзень; шаноўны; немагчыма; дапамажыце мне; прывітанне; маё шанаванне; братка; заходзьце; ні ў якім разе; ласкава прашу; сардэчна дзякую; няма за што; барані божа; дачушка; скажыце; у добры час; ніяк не; добрага здароўя; шчасліва; вітаем; вельмі рад; зрабіце ласку; да пабачэння; бывайце здаровы; спадар; пакуль; выбачайце; даруйце; зразумела; дамы; дазвольце; не крыўдуйце; шчаслівай дарогі; чакайце; безумоўна; шчыра ўдзячны; запрашаю; вялікі расці; як чуешся; пажадана; шаноўная грамада.

Практыкаванне 128. Складзіце розныя варыянты выказванняў.

Падзяка: трэнеру за падрыхтоўку да спаборніцтваў; балельшчыкам за выдатную падтрымку; арганізатарам за добрую арганізацыю турніра; кіраўніцтву за ацэнку працы.

Віншаванне: з перамогай на Алімпійскіх гульнях; з перамогай у матчы.

Прабачэнне: за позні тэлефонны званок; за выпадковае спазненне.

Пажаданне: пры не вельмі ўдалым выступленні на спаборніцтвах.

Практыкаванне 129. Прачытайце прыказкі. Пра якія асаблівасці беларускага маўленчага этыкету яны сведчаць?

Госцю трэба дараваць, а гаспадару – прамаўчаць. Дарагі не абед, а прывет. Можна і не рукаца, але прывітацца. На добрае пытанне добрае і адпавяданне. Лепш недагаварыць, чым перагаварыць. Ліхое слова пракаўтні. Слухай многа, а гавары мала. Тады слова – серабро, калі справы – золата. У добрую часіну сказаць, а ў ліхую памаўчаць. Угавор лепей за грошы. Стары гаворыць – гародзіць, ды на праўду выходзіць.

Падрыхтоўка да публічнага выступлення

Публічнае маўленне – гэта прафесійнае маўленне педагогаў, лектараў, дыктараў, юрыстаў, вучоных, дзяржаўных і палітычных дзеячаў у асаблівых маўленчых сітуацыях, якое звернута да шматлікай аўдыторыі і патрабуе асаблівых навываў ад выступоўцы.

Падрыхтоўку і рэалізацыю публічнага выступлення можна падзяліць на тры этапы.

Першы этап – *дакамунікатыўны* – найбольш важны для паспяховага вуснага выступлення. На гэтым этапе неабходна:

1) выбраць тэму выступлення (яна можа быць зададзена выкладчыкам або выбрана самастойна);

2) вызначыць мэты выступлення (інфармацыйная, агітацыйная, пераканаўчая, пабуджальная і інш.);

3) ацаніць аўдыторыю, перад якой трэба выступаць, яе склад (пол, узрост, адукацыя, прафесійныя інтарэсы, нацыянальнасць і г. д.);

4) вызначыць жанр выступлення (лекцыя, даклад, інструктаж, гутарка, дыскусія і г. д.);

5) пазнаёміцца з літаратурай па тэме выступлення, акрэсліць асноўныя паняцці, падабраць ключавыя словы;

- б) скласці план выступлення;
- 7) сабраць тэарэтычны і эмпірычны матэрыял, зрабіць чарнавы запіс выступлення;
- 8) напісаць тэкст выступлення;
- 9) прарэпеціраваць выступленне.

На гэтым этапе таксама вельмі важна прадумаць тактыку выступлення, для чаго трэба адказаць на такія пытанні: ці будзе зразумелы матэрыял для слухачоў? якія слабыя месцы ёсць у выступленні? якія пытанні могуць быць зададзены ў час выступлення і пасля яго?

Пры падрыхтоўцы да публічнага выступлення важным з'яўляецца вызначэнне *кампазіцыі* тэксту. Універсальная кампазіцыя ўяўляе сабой трыяду *уступ – асноўная частка – заключэнне*. Асноўнае правіла публічнага выступлення патрабуе, каб уступ і заключэнне па аб'ёме сумарна не перавышалі 1/3 ад усяго тэксту.

Трэба памятаць, што пачатак і канец любога паведамлення запамінаецца ярчэй за сярэдзіну, таму пачатак і заканчэнне выступлення павінны быць добра прадуманымі.

Задача *ўступу* – прыцягнуць увагу слухачоў, абудзіць цікавасць да тэмы, наладзіць кантакт з аўдыторыяй, падрыхтаваць да ўспрыняцця асноўнай часткі тэксту. Пры падрыхтоўцы ўступу можна выкарыстаць наступныя прыёмы: прывітанне і зварот да слухачоў, пастаноўка мэты выступлення, падкрэсленне значнасці тэмы і яе навізны, акрэсленне гістарычнага аспекту праблемы, дэманстрацыя нагляднасці, яскравы прыклад, цытата (паэтычная або афарыстычная), пытанне і інш.

Вырашыць задачы ўступу можна непасрэдна, адразу ўключыўшы слухача ў тэму, апасродкавана (праз цікавы прыклад, жыццёвую гісторыю, цытату, шэраг пытанняў) ці нечакана (эмацыянальны зварот, рэзкае выказванне).

Асноўная частка раскрывае тэму выказвання, рэалізуе яго мэты і задачы. Выкласці матэрыял у гэтай частцы выступлення можна некалькімі спосабамі:

✧ *паралельным*, калі асобныя пытанні выступлення з'яўляюцца незалежнымі ў сэнсавых адносінах;

✧ *храналагічным*, калі асобныя пытанні падаюцца ў часовай паслядоўнасці;

✧ *лагічным*, калі паміж асобнымі пытаннямі існуюць прычынна-выніковыя сувязі. Пры лагічным спосабе выкладу можна вылучыць некалькі варыянтаў пабудовы тэксту: *дэдуктыўны* (ад агульнага да прыватнага), *індуктыўны* (ад прыватнага да агульнага), *па аналогіі* (на аснове падабенства).

Задачи *заклучэння* – нагадаць галоўнае з выступлення, сфармуляваць выснову, узмацніць уражанне ад прамовы, заклікаць да дзеяння. Для рэалізацыі гэтых задач можна выкарыстаць наступныя прыёмы: паўтарыць асобныя палажэнні тэксту, сфармуляваць вывады ці высновы, прывесці яркую ілюстрацыю, зрабіць жартоўную заўвагу, прывесці цытату, задаць некалькі пытанняў, акрэсліць перспектывы далейшага вывучэння тэмы, выказаць удзячнасць за ўвагу і г. д.

Заклучэнне можа быць прамым ці ўскосным: прамое заключэнне непасрэдна вынікае з астатніх палажэнняў выступлення, ускоснае заключэнне адрозніваецца навізной у адносінах да асноўнай часткі выступлення.

Другі этап рэалізацыі вуснага выступлення – *камунікатыўны*. Для паспяховай рэалізацыі гэтага этапу неабходна вырашыць наступныя задачы:

- 1) рэалізаваць у час прамовы нормы літаратурнай мовы;
- 2) рэалізаваць камунікатыўныя якасці маўлення;
- 3) кантраляваць выкарыстанне невербальных сродкаў уздзеяння на слухача;
- 4) сачыць за рэакцыяй аўдыторыі.

Найбольш тыповымі памылкамі пры публічным выступленні з'яўляюцца:

- 1) злоўжыванне запазычанымі словамі, вузкасפעцыяльнымі тэрмінамі і паняццямі;
- 2) наяўнасць у маўленні слоў-паразітаў;
- 3) вельмі гучнае ці вельмі ціхае маўленне;
- 4) занадта эмацыянальнае маўленне;
- 5) неадпаведнасць рухаў, жэстаў і мімікі тэме выступлення;

б) агрэсіўная рэакцыя на паводзіны слухачоў.

На *трэцім этапе* – паслякамунікатыўным – неабходна ацаніць сваё выступленне па трох асноўных крытэрыях: рэалізацыя задумы, логіка выкладу, эстэтычная выразнасць маўлення.

Практыкаванні

Практыкаванне 130. Прачытайце тэксты. Вызначыце іх тэму і ідэю Як вы лічыце, якую мэту ставіў перад сабой аўтар? Падумайце, на якую аўдыторыю яны разлічаны.

Выдзеліце кампазіцыйныя часткі тэксту. Вызначыце:

- ✧ тып уступу і заключэння;
- ✧ прыёмы для падтрымання ўвагі, выкарыстаныя ва ўступе і заключэнні;
- ✧ спосабы выкладу наведання ў асноўнай частцы тэксту.

Тэкст 1

Гісторыя найлепшага барца XX стагоддзя Аляксандра Мядзведзя

Ён стаў сапраўдным сімвалам цэлай спартыўнай эпохі, сваім прыкладам выхаваў цэлую плеяду маладых атлетаў і даказаў, што немагчымае магчыма. Аляксандр Мядзведзь па праву прызнаны найлепшым барцом вольнага стылю мінулага стагоддзя, тры Алімпіяды запар ён не пакідаў вышэйшай прыступкі п'едэстала, сем разоў станавіўся пераможцам на чэмпіянатах свету... І яго гісторыя працягваецца сёння.

Аляксандр Васільевіч нарадзіўся на ўкраінскай зямлі ў невялікім мястэчку Белая Царква ў сям'і лесніка. Яго дзяцінства прыпала на ваенныя і пасляваенныя гады. Цяпер вядомы спартсмен успамінае, што менавіта гэта загартавала яго характар і было першай, але вельмі істотнай школай жыцця.

Не выпадкова ўжо пазней, у гады яго слаўнай спартыўнай кар'еры, усе будуць захапляцца неверагодна ўчэпістымі і спрытнымі рукамі, а чэмпіён прызнаецца: *«Кісіці ў мяне напрацаваны з дзяцінства».*

Трэба аддаць даніну і выдатным генам. Па ўспамінах Мядзведзя, добрымі фізічнымі данымі валодалі многія яго сваякі, а бабулю будучага барца так і называлі – «мядзведзіца». Жанчына мела рост 185 см і насіла 45 памер абутку.

Сам Аляксандр, вядома, не адразу зразумеў, што яго жыццё ператворыцца ў сапраўдную і бясконцую барацьбу. Ён спрабаваў займацца рознымі відамі спорту: валейбол, баскетбол, лёгкая атлетыка, а неяк нават запісаўся ў секцыю па гімнастыцы, але трэнер не падтрымаў ініцыятывы маладога хлопца. *«Ідзі адсюль! Што я, перакладзіны падымаць з-за цябе буду?»* – быццам гэта было ўчора, успамінае словы настаўніка Аляксандр Васільевіч (хлопец меў рост больш за 190 см і вагу звыш 90 кг).

Аляксандр трапіў у танкавую часць і адразу звярнуў на сябе ўвагу. Спачатку для яго не знайшлося падыходзячага па памеры абутку, таму месяц ён прахадзіў у тапачках. Потым праз свой рост не мог працяглы час глядзець у акенца танка (каб бачыць дарогу) і ў выніку гэтага паваліў пару сосен. Ну і нарэшце, па прызнанні самога героя, менавіта ў войску пачалася сур'ёзная спартыўная кар'ера Мядзведзя. *«Там я ўпершыню заявіў пра сябе як барца, атрымаўшы перамогу над лейтэнантам Іванам Кацагубам, чэмпіёнам Мінскай вобласці па барацьбе. Схватка працягвалася нядоўга. Я скруціў яго ў ахапак, падняў і прыціснуў галавой да дывана. Без усялякіх бачных высілкаў. Здаецца, у той момант я канчаткова зразумеў, што барацьба – гэта маё прызначэнне»*, – распавядае Аляксандр Васільевіч.

Вынікі прыйшлі да маладога хлопца даволі хутка, на сваім першым чэмпіянаце СССР ён увайшоў у дзясятку лепшых, а ўжо ў 1961 годзе заваяваў свой першы залаты медаль на асабістым першынстве СССР па вольнай барацьбе ў цяжкай вазе. Гэтая перамога адкрыла дарогу на Алімпійскія гульні 1964 года ў Токіа, дзе Аляксандр узышоў на Алімп барцоўскай славы. Гэтае «золата» далася яму з вялікай цяжкасцю і ад таго стала асабліва каштоўным.

З тых часоў перамог у Аляксандра Мядзведзя было шмат: валявых, яркіх, простых і не вельмі. Ён уварваўся ў барцоўскі свет і, не баючыся аўтарытэтаў, крок за крокам сам станавіўся кумірам для многіх.

Ну, а пра трываласць і сілу волі Аляксандра Васільевіча хадзілі легенды. Нагляднае ўяўленне пра тое, як ён змагаўся з болем, усе атрымалі ў адным з паядынкаў з адным з галоўных сапернікаў Мядзведзя (а за межамі дывана – сябрам), спартсменам з ФРГ Вільфрыдам Дзітрыхам. Неяк яны сышліся ў фінальным паядынку за тытул чэмпіёна. Немец не стаў траціць час на «гульню» і рушыў на савецкага барца напралом. Неўзабаве здарылася неспадзяванае. У цішыні велічэзнай залы раптам пачуўся моцны і страшны хруст, абодва барцы спынілі схватку, а суддзя, спахапіўшыся, свіснуў толькі тады, калі Вільфрыд убачыў, што вялікі палец правай рукі Мядзведзя ненатуральна тырчыць убок. На дапамогу Аляксандру паспяшаліся медыкі, але не паспелі дабрацца да спартсмена, як той на вачах у здзіўленай публікі сам паставіў палец на месца і даў суддзі знак, што можа працягваць паядынак. Сутычка працягнулася, але Дзітрыха з гэтай секунды быццам падмянілі, пасля атакі Аляксандра ў ногі ён закульгаў, а затым... наогул адмовіўся ад паядынку. Той выпадак Мядзведзь успамінаць не любіць, але аднойчы ён прызнаўся: *«У той момант у мяне пацямлела ў вачах...»*.

Аляксандр Мядзведзь – чалавек, які ведае кошт перамогам: ведае, што такое боль, а галоўнае, як яго пераадолець. Напэўна, таму сваю высакароднасць ён пранёс праз усё жыццё, праяўляючы яе як на дыване, так і за яго межамі. Яшчэ ў гады сваёй кар’еры Аляксандр Васільевіч атрымаў прыз «За высакароднасць у спорце», заснаваны ЮНЕСКА. У сутычцы з іранскім барцом, у якога была траўмаваная нага, у ходзе паядынку Мядзведзь ні разу не ўзяўся за яе.

Пасля свайго першага алімпійскага золата ў 1964-м Аляксандр Мядзведзь стаў самым лепшым у сваім відзе і на наступнай Алімпіядзе, у 1968 годзе, а на трэція Гульні ў кар’еры ў Мюнхен-72 ён адправіўся ўжо ў 35-гадовым узросце і ведаў, што, хутчэй за ўсё, яны стануць для яго апошнімі.

У паўфінале яго сапернікам стаў амерыканец Крыс Тэйлар, які важыў больш за 190 кілаграмаў – амаль на сотню больш за Мядзведзя. Перамога над ім далася нашаму спартсмену вельмі цяжка. У гэтай сутычцы Аляксандр Васільевіч зарабіў траўматычны радыкуліт, а наперадзе яшчэ быў фінал. У вырашальным паядынку Мядзведзь сустрэўся з даўнім сваім сапернікам – балгарынам Асманам Дураліевым. Ён таксама хацеў пакінуць спорт пасля гэтай Алімпіяды, пайсці, адабраўшы ў Мядзведзя «золата». Гэты неверагодны па напружанні паядынак скончыўся пераканаўчай перамогай савецкага барца. Мядзведзь пакланіўся ва ўсе бакі глядачам, выйшаў на сярэдзіну дывана, упаў на калені і пацалаваў яго... Зала ўстала і абрынула на трохразовага алімпійскага чэмпіёна гром апладысmentaў.

Стаўшы першым трохразовым алімпійскім чэмпіёнам у вольнай барацьбе, ён пакінуў спорт, але назаўжды ўпісаў сваё імя ў сусветную гісторыю. Мядзведзь быў прызнаны найлепшым барцом вольнага стылю ў гісторыі спорту і ўведзены ў залу спартыўнай славы барацьбы. На Алімпійскіх гульнях ён тройчы быў сцяганосцам, а паралельна спартыўнай кар’еры стварыў надзейны тыл у выглядзе моцнай сям’і.

Сёння гэта ўжо вялікая сям’я: у Аляксандра Васільевіча двое дзяцей (дачка і сын), ёсць унукі і нават праўнукі. Сын Аляксея пайшоў па слядах свайго бацькі і таксама займаўся барацьбой. Гены, уласны талент і тата-трэнер прывялі Аляксея да чэмпіёнскага тытулу. Са сваёй жонкай Таццянай Аляксандр Васільевіч пражыў усё жыццё.

Аляксандр Мядзведзь з’яўляецца моцнай апорай, верным сябрам, мудрым настаўнікам і бацькам не толькі для сваёй сям’і, але і для многіх іншых. Ён выхаваў далёка не аднаго прызёра і чэмпіёна прэстыжных спартыўных турніраў.

У арсенале легендарнага барца сёння маецца ўласная кніга («Усё жыццё – барацьба»), ужо больш за 40 гадоў праходзіць турнір імя Аляксандра Мядзведзя, сам майстар і сёння выкладае ва ўніверсітэце, а значыць, яго гісторыя працягваецца... (паводле Д. Лабажэвіч).

На аснове тэксту напішыце канспект.

Канспект – кароткі запіс зместу тэксту. Асноўныя патрабаванні да канспекту:

- ✧ уся інфармацыя, што адносіцца да адной тэмы, збіраецца ў адзін блок – вылучаюцца сэнсавыя часткі;
- ✧ у кожнай сэнсавай частцы фармулюецца тэма з апорай на ключавыя словы і фразы;
- ✧ у кожнай частцы вылучаецца галоўная і дадатковая ў адносінах да тэмы інфармацыя;
- ✧ галоўная інфармацыя фіксуецца ў выглядзе намінатывых сказаў;
- ✧ дадатковая інфармацыя прыводзіцца пры неабходнасці.

Тэкст 2

Спорт у Беларусі

Сучасная Беларусь займае дастойнае месца ў сусветнай спартывай супольнасці. Краіна пастаянна ўваходзіць у дваццатку наймацнейшых сярод больш як 200 спартывых дзяржаў свету, што прымаюць удзел у Алімпійскіх гульнях.

Беларусь лічыцца спартывай краінай. У рэспубліцы прыняты заканадаўчыя акты і забяспечаны ўдзел дзяржавы ў развіцці і фінансаванні фізічнай культуры і спорту, будаўніцтве і ўтрыманні спартывых збудаванняў, аздараўленчых цэнтраў, спартывых клубаў, падрыхтоўцы спецыялістаў у галіне фізічнай культуры і спорту, спартсменаў высокага класа.

Здароўе людзей, развіццё фізічнай культуры і спорту абвешчаны ў Беларусі прыярытэтным напрамкам сацыяльнай палітыкі.

Штогод у Беларусі для прыхільнікаў здаровага ладу жыцця праводзяцца больш як 16 тысяч спартывых мерапрыемстваў. Традыцыйнымі сталі фізкультурна-спартывыя спаборніцтвы «Беларуская лыжня», Усебеларускае фізкультурна-спартывае свята, прысвечанае Дню Незалежнасці Рэспублікі Беларусь, Усебеларускі лёгкаатлетычны крос на прызы газеты «Советская Белоруссия». Адроджана сістэма рэспубліканскіх галіновых спартакіяд. У краіне праводзяцца рэспубліканскія спаборніцтвы сярод дзяцей і падлеткаў па футболе «Скураны мяч», гандболе «Імклівы мяч», біятлоне, лыжных гонках і стральбе з пнеўматычнай зброі «Снежны снайпер», а таксама агульнанацыянальны хакейны турнір на прызы Прэзідэнцкага спартывага клуба «Залатая шайба».

Асаблівая ўвага ўдзяляецца ўдасканаленню фізічнага выхавання дзяцей і навучэнскай моладзі. Па ўсёй краіне для іх арганізуюцца падлеткавыя спартывыя клубы. У Беларусі працуюць навучальныя цэнтры для падрыхтоўкі прафесійных спартсменаў, у тым ліку Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт фізічнай культуры, вучылішчы алімпійскага рэзерву, спецыялізаваныя школы алімпійскага рэзерву, больш як 250 дзіцяча-юнацкіх спартывых школ.

У рэспубліцы значна ўмацавана і прадаўжае развівацца матэрыяльна-тэхнічная база спорту. У краіне функцыянуюць больш як 23 тысячы фізкультурна-спартывых збудаванняў. Кожны абласны цэнтр Беларусі мае ўласны палац спорту, крытую лядовую пляцоўку. Усё больш буйных аб'ектаў будуюцца ў рэгіёнах. Развіваецца спартывая інфраструктура сельскай мясцовасці.

Для прафесійных спартсменаў і аматараў у Беларусі нямала спартывых збудаванняў сусветнага класа. Сярод іх: рэспубліканскі цэнтр алімпійскай падрыхтоўкі па зімовых відах спорту «Раўбічы»; алімпійскі спартывы комплекс «Стайкі»; рэспубліканскі цэнтр алімпійскай падрыхтоўкі коннага спорту і конегадоўлі ў Ратамцы; гарналыжны комплекс-курорт «Лагойск»; рэспубліканскі гарналыжны цэнтр «Сілічы»; шматфункцыянальны спартыва-відовішчны комплекс «Мінск-Арэна»; шматфункцыянальны культурна-спартывы і забаўляльны комплекс «Чыжоўка-Арэна».

Беларускія спартсмены ўдзельнічаюць у Алімпійскіх гульнях з 1952 года. Спартывыя подзвігі трохразовага пераможцы Алімпійскіх гульняў барца Аляксандра Мядзведзя, чатырохразовых уладальнікаў алімпійскага золата гімнасткі Вольгі Корбут і фехтавальшчыцы Алены Бяловай, пяціразовай алімпійскай чэмпіёнкі Нэлі Кім, шасціразовага алімпійскага чэмпіёна Віталія Шчэрбы і многіх іншых праслаўленых беларускіх спартсменаў залатымі літарамі ўпісаны ў алімпійскую гісторыю.

Самастойнай камандай беларускія спартсмены пачалі выступаць на Гульнях з 1994 года. З гэтага часу алімпійскімі чэмпіёнамі і прызёрамі сталі 92 чалавекі. Яны заваявалі 87 алімпійскіх медалёў: 13 залатых, 29 сярэбраных і 45 бронзавых. Алімпійскае золата ў Беларусь прывезлі Кацярына Карстэн (веславанне акадэмічнае, 1996, 2000), Эліна Зверава (лёгкаа атлетыка, дыск, 2000), Яніна Карольчык (лёгкаа атлетыка, ядро, 2000), Ігар Макараў (дзюдо, 2004), Юлія Несцярэнка (лёгкаа атлетыка, 100 м, 2004), Аляксей Абалмасаў, Артур Літвінчук, Вадзім Махнёў і Раман Петрушэнка (веславанне на байдарцы, чацвёрка, 2008), Андрэй Арамнаў (цяжкаа атлетыка, 2008), Аляксандр і Андрэй Багдановічы (веславанне на каноэ, двойка, 2008), Вікторыя Азаранка і Максім Мірны (тэніс, мікст, 2012), Сяргей Мартынаў (стральба кулявая, 2012), Аляксей Грышын (фрыстайл, 2010).

Асабліва памятна беларусам першае алімпійскае золата, якое заваявала для суверэннай краіны Кацярына Карстэн, золата Аляксея Грышына – першага ў гісторыі беларускага спорту чэмпіёна зімовых Алімпійскіх гульняў, сенсацыйная перамога на стаметроўцы бягунні з Брэста Юліі Несцярэнка, перамога Сяргея Мартынава, які ўстанавіў на Алімпіядзе новы сусветны рэкорд.

Зімовыя Алімпійскія гульні-2014 у Сочы сталі самымі паспяховымі ў гісторыі беларускага спорту. Нашы спартсмены заваявалі 5 залатых медалёў (Дар’я Домрачава – 3, па адной узнагародзе ў Алы Цупер і Антона Кушніра) і адзін бронзавы (Надзея Скардзіна). Трохразовай алімпійскай чэмпіёнцы Дар’і Домрачавай прысвоена званне Героя Беларусі.

Гонар і павагу выклікаюць высокія вынікі беларускіх паралімпійцаў. На Гульнях-2010 у Ванкуверы беларусы заваявалі 9 медалёў – 2 залатыя і 7 бронзавых. На летнія Паралімпіяды-2012 у Лондане Беларусь заваявала 10 медалёў (5 залатых, 2 сярэбраныя, 3 бронзавыя) і размясцілася на 25-м месцы падагульняючага заліку. Беларускі плывец Ігар Бокій выйграў пяць залатых медалёў Паралімпіяды, прычым на дыстанцыі 200 м комплексам ён устанавіў новы сусветны рэкорд.

У Рэспубліцы Беларусь культывуецца больш як 130 відаў спорту. У кожнага віду спорту ёсць прыхільнікі, свае слаўныя моманты гісторыі і яркія імёны, каб пералічыць іх спатрэбяцца сотні старонак (<http://president.gov.by>).

Складзіце і запішыце тэзісны план тэксту.

Тэзіс – сфармуляванае палажэнне, якое коратка перадае асноўную думку тэксту.

Для складання тэзіснага плана неабходна ў кожным абзацы (частцы тэксту) вылучыць сказы, у якіх выражаецца галоўная думка абзаца ці часткі; запісаць гэтыя сказы ў той паслядоўнасці, у якой яны падаюцца ў тэксце; пранумараваць сказы.

Тэст 3

Допінг як неад’емны амаральны атрыбут функцыянавання сучаснага спорту

Спорт як феномен сусветнай культуры XX–XXI стст. займае адмысловае месца ў сучаснай сістэме сацыяльных адносін. За даволі кароткі гістарычны час ён ператварыўся з марнатраўнага баўлення вольнага часу заможнымі коламі грамадства ў паспяховы бізнэс-праект. Акрамя таго, за гэты ж перыяд кардынальна змяніліся адносіны да самога спорту.

Спорт у сацыякультурных варунках XX ст. стаў імкліва набываць новыя рысы, што найперш выказалася ў татальнасці яго развіцця і функцыянавання. Увогуле, ад пачатку XX ст. да сённяшняга дня спорт, па вялікім рахунку, фармаваўся пад уплывам трох дамінантных парадыгмаў.

Першыя дзве парадыгмы – «Галоўнае не перамога, а ўдзел» і «Citius, Altius, Fortius» («Хутчэй, вышэй, мацней») – былі накіраваны на як мага большае далучэнне шырокіх сацыяльных слаёў да спартыўнай актыўнасці, а таксама на стварэнне нацыянальных, рэгіянальных і міжнародных спартыўных саюзаў і асацыяцыяў, на імкненне да рэкордаў, якія абвяргалі ўсталяваныя да тае пары ўяўленні пра межы магчымасцяў чалавечага арганізму.

Трэцяя парадыгма функцыянавання спорту звязана з легалізацыяй прафесійнай спартыўнай дзейнасці, калі на пачатку 80-х гадоў мінулага стагоддзя прафесійным атлетам

было дазволена ўдзельнічаць у Алімпійскіх гульнях, – і падзел спаборніцтваў вышэйшага ўзроўню на аматарскія і прафесійныя звёўся да мінімуму. Новы дэвіз можа быць акрэслены як «Перамога за ўсялякі кошт». У выніку гэта прывяло да шматлікіх выпадкаў дэвіянтных паводзін, калі спартоўцы прагнулі атрымаць высокія ганарары за перамогу і свядома ішлі на парушэнне як правілаў змаганняў, так і маральных прынцыпаў. Менавіта ад гэтага часу пачынаюцца праблемы, якія звязаныя з масавым ужываннем допінгу ў сістэме прафесійнай спартыўнай дзейнасці, што ўрэшце рэшт прывяло да ўтварэння Сусветнай антыдопінгавай асацыяцыі (WADA), якая ўзаемадзейнічае як з Міжнародным алімпійскім камітэтам, так і з пераважнай большасцю міжнародных спартыўных федэрацыяў. Тым не менш аналіз працы WADA, на жаль, змушае пагадзіцца з тым, што прыманне спартоўцамі допінгу працягваецца ў шырокім маштабе. Паўстае пытанне: чаму ў сацыякультурнай прасторы XXI ст. «допінгавая праблема» застаецца пакуль невырашальнай?

Агульнавядома, што ўжыванне спартоўцамі допінгу вядзе да шкодных, а часам незваротных, змяненняў арганізму. Можна гаварыць пра парушэнні функцыі сардэчна-сасудзістай сістэмы, парушэнні ў печані, псіхічныя парушэнні, вірылізацыя ў жанчын, пачочнае ўздзеянне на мужчын, заўчаснае прыпыненне росту ў дзяцей і юнакоў.

Тым не менш пачатак XXI ст. вызначыўся мэтанакіраваным павелічэннем ужывання спартоўцамі забароненых прэпаратаў. Спаборніцтвы пачалі нагадваць хутчэй канкурэнцыю паміж фармацэўтычнымі фірмамі, чым паміж атлетамі. На змену ранейшым відам допінгу прыйшлі самыя сучасныя.

У сістэме спартыўнай дзейнасці, у асяроддзі спартоўцаў узнікае, на першы погляд, дзіўная сітуацыя. Практычна ўсім вядома пра негатыўны і небяспечны ўплыў стымулятараў на чалавечы арганізм, пра пагрозу для чалавечага жыцця, пра смяротныя выпадкі, што былі звязаныя з ужываннем допінгавых рэчываў, вядома, нарэшце, пра метады барацьбы з допінгам і спосабы пакарання за яго прымяненне, але тым не менш маладыя і здаровыя людзі ў росквіце сіл свядома ідуць на парушэнне спартыўных правілаў і маральных прынцыпаў. Прычым вызначальным фактарам з'яўляецца не пытанне выратавання чалавечага жыцця, а эфемернае імкненне апярэдзіць свайго саперніка ў бегу на 100 м, узнесці над галавой штангу большай вагі, скачыць далей на адлегласць і т. п. У сучасным спорце, які, здаецца, даволі блізка падыйшоў да мяжы вымярэння чалавечых магчымасцяў, вельмі часта пераможцу ад пераможанага аддзяляюць не секунды, нават не дзясятая долі секунды, а сотыя і тысячныя.

Між тым спартыўныя перамогі ў сучасны перыяд сталі ацэньвацца такімі грашовымі сумамі, якія з'яўляюцца недасягальнымі для звычайнага сярэдняга чалавека. Напрыклад, па заканчэнні летніх Алімпійскіх гульняў 2008 г. у Пекіне даходы найбольш паспяховых расійскіх атлетаў выглядалі наступным чынам: Ісламбек Альбіеў (алімпійскі чэмпіён па грэка-рымскай барацьбе ў вазе да 60 кг) – € 1005,6 тыс., Бувайсар Сайціеў (алімпійскі чэмпіён па вольнай барацьбе ў вазе да 74 кг) – € 911,1 тыс., Асланбек Хуштаў (алімпійскі чэмпіён па грэка-рымскай барацьбе ў вазе да 96 кг) – € 658,3 тыс., Шырвані Мурадаў (алімпійскі чэмпіён па вольнай барацьбе ў вазе да 96 кг) і Маўлет Баціраў (алімпійскі чэмпіён па вольнай барацьбе ў вазе да 66 кг) – па € 625,0 тыс., Назір Манкіеў (алімпійскі чэмпіён па грэка-рымскай барацьбе ў вазе да 55 кг) – € 519,4 тыс.

Па вялікім рахунку можна пагадзіцца з С.Паповым, які выводзіць сваеасаблівую «філасофію допінгу» і прапануе асабісты падыход да класіфікацыі гэтай амаральнай з'явы. Па-першае, адзначае ён, на прымяненне допінгу штурхае славалюбства, якое характэрна для нікчэмных душ, і яны імкнуцца задаволіць яго за ўсялякі кошт. Па-другое, прымяненне допінгу абумоўлена тым, што ён забаронены, а як вядома, менавіта забаронены плод самы салодкі. Па-трэцяе, большасць спартоўцаў не вызначаюцца дастаткова высокай агульнай культурай, не валодаюць спецыяльнымі ведамі, каб зразумець цяжкія наступствы допінгу. Па-чацвёртае, прымяненне допінгу тлумачаць псіхалагічнымі фактарамі, калі спартоўцу надаецца магчымасць стаць, напрыклад, алімпійскім чэмпіёнам (а гэта можа быць першы і апошні шанец у жыцці!), і каб скарыстацца гэтай сітуацыяй ужываюцца забароненыя стымулятары, ну а потым яшчэ раз і гэтак далей. Па-пятае, прымяненне допінгу тлумачыцца яшчэ і тым, што фізічныя і духоўныя нагрузкі ў працэсе трэніровак і спаборніцтваў у

сучасным спорце вельмі вялікія і дасягнуць лепшых вынікаў лягчэй з дапамогай фармакалагічных прэпаратаў.

Пералічаныя вышэй фактары з'яўляюцца моцнымі вызначальнымі дамінантамі, якія лакалізуюць месца спартоўца ў прасторы і часе. Выяўленне тэндэнцыі на тое, што прафесійным спортам зараз займаюцца асобы, якія паходзяць пераважна з больш нізкіх сацыяльных колаў, прадстаўляюць не самыя багатыя краіны свету, для якіх заняткі спортам практычна адзіная магчымасць адносна хутка зарабіць вялікія грошы і «выбіцца ў людзі». Пакуль у грамадстве будзе існаваць такое становішча, допінг будзе працягваць заставацца неад'емным атрыбутам спартыўнай дзейнасці. Больш за тое, фармакалагічныя фірмы будуць спрабаваць у пэўнай ступені не толькі легалізаваць допінг, але і распаўсюдзіць яго пад выглядам «харчовых дадаткаў» на як мага больш шырокую аўдыторыю.

Праўда, надзея застаецца. Гэта чацвёртая парадыгма функцыянавання і развіцця спорту, якая паўстала напрыканцы XX ст. і падкрэслівае такія тэндэнцыі ў развіцці культуры сучаснага грамадства, як дэмакратызацыя, лібералізацыя і гуманізацыя. Яе асноўны змест увасоблены ў дэвізе «Fair play», альбо «сумленая і высакародная барацьба на спаборніцтвах», што падкрэслівае імкненне спорту як грамадскай з'явы адпавядаць увасобленню ідэалу гарманічна развітай асобы (паводле У. Люкевіча).

На аснове тэксту напішыце рэферат.

Рэферат – кароткае паведамленне зместу тэксту.

Асноўныя патрабаванні да рэферата:

- ✧ інфарматыўнасць, паўната выкладу;
- ✧ аб'ектыўнасць, дакладнае фіксаванне ўсіх палажэнняў тэксту;
- ✧ карэктнасць у ацэнцы матэрыялу.

Рэферат павінен адказаць на пытанні: якая асноўная інфармацыя перадаецца ў тэксце-першакрыніцы, якім фактам аўтар надае асаблівую ўвагу, да якіх высноў прыходзіць. У рэферата выкарыстоўваюцца фармулёўкі, абагульненні, цытаты з тэксту-першакрыніцы.

Структура рэферата:

✧ уводзіны, у якіх павінны быць адлюстраваны наступныя пытанні: чаму абрана такая тэма, чым яна важная (асабістыя адносіны да тэмы), актуальнасць (адносіны сучаснага грамадства да тэмы), якую культурную ці навуковую каштоўнасць уяўляе (з пункту гледжання вучоных); якая літаратура выкарыстана;

✧ асноўная частка, у якой можа быць некалькі раздзелаў, якія паступова раскрываюць тэму. Кожны з раздзелаў разглядае які-небудзь бок асноўнай тэмы. Сцвярджэнні падмацоўваюцца доказамі з літаратуры (цытаванне, указанне фактаў, лічбаў, азначэнні). Калі доказы запазычаны ў аўтара выкарыстанай літаратуры, гэта афармляецца як спасылка на крыніцу;

✧ заключэнне, у якім фармулююцца агульныя вывады па асноўнай тэме, перспектывы развіцця даследавання, уласны погляд на рашэнне праблемы і на пазіцыі аўтараў літаратуры, свая згода ці нязгода з імі.